

ROMANUL STIGMATUL CASANDREI DE CINGHIZ AITMATOV

Cristina VASILE

Основная мысль романа заключается в том, что „мы все в одной лодке”, судьба каждого влияет на судьбу нации, определённой географической зоны и целого мира в не меньшей степени.

Фантастическая линия романа выражена идеей возможности контролировать будущее жизни на Земле с помощью зондаж-лучей, направленные из космоса с целью выявления „тавро кассандры”, которое означает отказ „иксрода” рождаться на свете, в знак протеста против согласия на грядущее проявление зла.

В изображении борьбы добра и зла, автор использует антропоморфические элементы в образе китов – „вселенские радары” океанов, настоящие приёмники человеческих преступлений, злодеяний и нарушений равновесия мира.

Ключевые слова: фантастика, технический прогресс, литературный миф, „кассандро-эмбрионы”, искусственная жизнь, фитурология, утопическое будущее, вечность, борьба между Добром и Злом, антропоморфизм.

A pregăti viitorul nu este altceva decât a întări temelia prezentului. Cei care urmăresc imagini îndepărtate, rod al închipuirii lor, se irosesc în utopie și în acțiuni doar visate.

Antoine de Saint-Exupéry

Romanul *Eșafodul* venea să ateste faptul că ceea ce se considera „o criză a romanului” nu însemna un sfârșit, ci o „nouă treaptă a mișcării”. Tot așa, și următorul roman al lui C. Aitmatov, *Stigmatul Casandrei*, apărut în 1996, s-a constituit într-un moment important în evoluția gândirii românești a scriitorului kirghiz.

Romanul a apărut deja în perioada postsovietică, când în literatura rusă poziția dominantă începea să o dețină postmodernismul, cu poetica sa îndreptată împotriva

înfățișării realiste a vieții. La prima vedere, și *Stigmatul Casandrei*, în care autorul pătrunde într-o „realitate ascunsă”, în „subsolul genetic” al omului, îl înscrie pe C. Aitmatov în rândul „netradiționaliștilor”, care își caută refugiu în imaginație. Însă, și în acest roman „ireal”, Aitmatov este credincios concepției sale privind rolul fantasticului în estetica sa, ca „unul dintre mijloacele de cunoaștere și interpretare a realității” „dintr-un nou unghi de vedere”. Lumea ireală, creată în roman, nu este altceva decât o metaforă dezvoltată a realității, pentru că în romanul său, C. Aitmatov a concentrat acele probleme, care l-au preocupat de multă vreme.

Problema privind necesitatea apariției unei conștiințe noi, a unei „rațiuni planetare” se află în centrul creației și publicisticii scriitorului kirghiz. Impactul științei asupra conștiinței și sufletului a fost subliniat de Aitmatov încă din anul 1985, în cadrul sesiunii de la Sofia a Academiei Europene de Știință, Artă și Literatură: „Sub influența revoluției tehnico-științifice se produc mutații și în conștiința noastră, în psihicul nostru, în viața noastră sufletească. Imaginea lumii contemporane se înnoiește la fel cum se înnoiește imaginea despre noi înșine”¹. Cauzele tragediei lumii contemporane aflate în progres tehnic și, în același timp, în declin spiritual sunt puse în relație cu gândirea umană, care produce toată această tragedie: „Eu consider că tragedia nu se supune niciunui sistem computerizat, nu se subordonează lui. Tragedia este o stihie a existenței pur umane, a gândirii, a simțirii”². Trebuie avută în vedere și ideea lui Aitmatov privind necesitatea „formării unei conștiințe planetare”, înțeleasă de el ca formare a unui sentiment de apartenență a tuturor oamenilor la „unul și același neam omenesc”³.

Mergând pe aceeași linie anunțată în prefața la romanul *O zi mai lungă decât veacul*, Aitmatov reușește, odată cu *Stigmatul Casandrei*, să scrie încă un roman care îi „privește pe toți”: „Noul meu roman îi privește pe toți și pe nimeni în mod deosebit. Locul în care se desfășoară acțiunea de asemenea nu este legat de un punct geografic concret”⁴. După cum admite însuși autorul, în romanul *Stigmatul Casandrei* se împletesc mai multe stiluri, mai multe genuri: fantasticul, realismul, reportajul și prin scenariu – arta cinematografică⁵.

Despre noua factură a romanului vorbește scriitorul într-un interviu acordat lui Emil Iordache: „Este un roman foarte polemic, care a suscitat numeroase discuții contradictorii, pentru că este de o stringentă actualitate”⁶. Referindu-se la introducerea în noul roman a laturii cosmice, ca și în *O zi mai lungă decât veacul*, Aitmatov afirma:

Atunci am vrut să spun că nu putem fi mereu niște forțe ostile, etern opuși unii altora, că va veni știința, vor veni oameni lucizi, care vor face în așa fel încât reprezentanții ai unor

¹ C. Aitmatov, *Быть эхом мира*, în „Voprosî literaturî”, 1986, nr. 3, p. 5.

² *Idem*, p. 6.

³ C. Aitmatov, *Высокий долг писателя*, în „Voprosî literaturî”, 1983, nr. 9, p. 26.

⁴ *Apud* A Brudnîi, *В будущем времени*, în *Ковчег Чингиза Айтматова*, Moscova, 2004, p.390.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Interviul cu Emil Iordache, din „Convorbiri literare”, 1998, nr. 6, p. 48.

țări considerate „inamice” vor putea lua în comun o decizie privitoare la destinele generale ale umanității. Atunci am fost criticat pentru această premoniție. În acest nou roman există un personaj care refuză să se întoarcă pe planeta natală. Așa ceva nu s-a mai întâmplat în istorie. Refuză, pentru că simte întreaga sa responsabilitate față de contemporanii săi. S-a ocupat de ingineria genetică, a vrut să obțină un nou „soi” de oameni, a efectuat în cosmos cercetările și, când a început perestroika, a văzut că și-a cheltuit talentul genial pentru ceea ce e împotriva naturii, a omului și, ca semn al vinovăției sale, refuză să se întoarcă pe Pământ. Este deci o sinucidere, dar de altă calitate¹.

În *O zi mai lungă decât veacul*, autorul se întreba dacă nu cumva calea aleasă de omenire este în impas. Iar în *Eșafodul*, ridicând problema răului ascuns în om și în lucrurile cele mai banale, scriitorul insistă, prin personajul său principal, asupra ideii că „în lume există o anume balanță comună a poverilor umane”, și oamenii, „unicele ființe cugetătoare din univers”, trebuie să înțeleagă că salvarea omenirii rezidă în „rațiunea” lor². Continuând această linie, în penultimul roman, *Stigmatul Casandrei*, Aitmatov aduce un avertisment la adresa omenirii, pe care o îndeamnă la folosirea rațiunii în direcția cea mai potrivită și mai înțeleaptă pentru viitorul umanității.

Stigmatul Casandrei nu este o operă izolată în contextul literaturii universale, în care întâlnim personaje ce „cad din timp”, respingând contemporaneitatea. Este un „roman de anticipație”, care atinge probleme importante, redate aici sub o formă fantastică. El poate fi tratat și ca „mit literar”, născut însă nu pe baza unor „noțiuni veșnice”, ci sprijinindu-se pe cel de-al treilea sistem de imagini fantastice, axat pe relațiile omului cu Universul, cu lumea extraterestră.

Aitmatov rostește cuvinte pline de neliniște și îngrijorare cu privire la amploarea progresului științific: „Și când citesc sau aud că deja, în laboratoare, se încearcă reproducerea nașterii vieții omeneste, asta, la drept vorbind pe mine mă sperie tare”³.

Factura tematică și linia structurală cu care Aitmatov deja ne-a obișnuit caracterizează romanul *Stigmatul Casandrei*, publicat prima dată în revista „Znamia” în anul 1994. Problema cuceririi cosmosului și implicațiile negative ale dezvoltării științei reprezintă teme consacrate în epica aitmatoviană, deși noutatea subiectului care ține mai degrabă de o latură a ficțiunii sau a unui viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat (dacă ținem cont de rezultatele uimitoare și în același timp înfricoșătoare ale experimentelor genetice și ale clonării de vieți umane) frapează într-o oarecare măsură și îndeamnă la cugetare. În articolul *Antropologia națională a lui C. Aitmatov*, semnat de criticul K. Asanaliiev, se precizează că, deși romanul *Stigmatul Casandrei* este scris într-un registru neobișnuit și neașteptat, tocmai această caracteristică constituie „trăsătura immanentă a

¹ *Idem*.

² C. Aitmatov, *Eșafodul*, în românește de Nicolae Iliescu, postfață de Albert Kovacs, Editura Univers, București, 1991, p. 189.

³ Aitmatov, *Быть эхом мира*, p. 6.

talentului aitmatovian”. Arhitectonica romanescă nu este însă străină de predilecția autorului de a îmbina cele trei dimensiuni temporale, deși, de această dată, viitorul ocupă locul cel mai vast, iar stepa kazahă în care sunt creați mankurții este înlocuită cu lumea modernă, utilizatoare a celor mai noi mijloace tehnologice.

Perspectiva asupra lumii apare și de această dată de sus în jos, din cer, din cosmos, asupra Pământului, așa cum se întâmplă și în debutul romanului *Eșafodul*, în episodul survolului elicopterului, sau în romanul *O zi mai lungă decât veacul*, unde detașarea cosmonauților de Terra și descoperirea unei noi planete le schimbă acestora viziunea asupra lumii.

Cu această operă, scriitorul trece la romanul de tip *fiction*, literatura științifico-fantastică debutând încă din secolul al XIX-lea în literatura rusă, așa cum remarca V. Șoptereanu în studiul său, *Metamorfozele fantasticului* (din vol. *Studii de literatură rusă și comparată*):

Născută în secolul al XIX-lea, SF va cunoaște o mare efervescentă în secolul al XX-lea, în strânsă legătură cu dezvoltarea tehnico-științifică, și își va elabora treptat propriul său sistem imagistic, [...]: călătoria în timp (imaginată de H.G. Wells, în *Mașina timpului*), relațiile omului cu Universul, temă ajunsă în scurt timp un clișeu, contactele cu extraterestrii, tematică devenită universală¹.

În literatura rusă a secolului al XX-lea s-au remarcat, spre exemplu, operele de natură fantastică ale lui M. Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, *Inimă de câine*, sau romanul lui Vl. Orlov, *Altistul Danilov*. Aitmatov, păstrează din tradiția secolului trecut, apelarea la o documentație științifică plauzibilă în virtutea creșterii credibilității operei sale. Este cazul romanelor *O zi mai lungă decât veacul* și *Stigmatul Casandrei*, în care explicațiile de ordin tehnic trimit la cele mai recente descoperiri științifice, pe care le amplifică în stil propriu în virtutea argumentării subiectului ales. Astfel, în planul fantasticului din *O zi mai lungă decât veacul* sunt prezentate avantajele vieții pe Planeta Liman Împădurit, cum ar fi captarea energiei solare și transformarea ei în energie termică sau electrică cu un randament mult mai mare decât pe Pământ, dirijarea climei, prin disiparea norilor și a ceței, lupta împotriva fenomenului „aridizării interioare”; o altfel de descoperire, ce ține de crearea de vieți umane, de clone am putea spune, este întâlnită în romanul *Stigmatul Casandrei*, la care se adaugă și depistarea, din cosmos, cu ajutorul unui aparat, a feților care nu vor să se nască pe lume.

Dacă în *O zi...* și în *Eșafodul* întâlnim desprinderi din viața obișnuită, din realitate, în lumea fantasticului și a imaginarului, de data aceasta este vorba de un roman în care predomină imaginarul. Pentru a ilustra, amintim, pe de o parte, legendele prezente în stratul mitic al romanului *O zi...* și planul cosmosului, al descoperirilor de pe Planeta imaginară Liman Împădurit, ce țin de sfera fantasticului, iar, pe de altă parte,

¹ V. Șoptereanu, *Metamorfozele fantasticului*, în vol. *Studii de literatură rusă și comparată*, Editura Universității din București, 2006, p. 184.

fenomenul „sincronismului istoric” din *Eșafodul*, al trăirii în două timpuri a eroului Avdeu, cel prezent și cel al Mântuitorului. Aceste planuri paralele nu împiedică cursul firesc al narațiunii în prezent, în schimb, în romanul *Stigmatul Casandrei*, imaginarul se insinuează în viața oamenilor, în realitatea lor cotidiană, prin apariția fenomenului casandro-embrionilor, menit să schimbe viitorul întregii umanități, un viitor respins în cele din urmă de aceasta, prin uciderea lui Robert Bork, ce atrage după sine sinuciderea autorului planului de selecție naturală a vieților umane, a monahului Filofei.

O sursă a fantasticului în *O zi...* este și mitul, perceput de către C. Aitmatov ca una dintre „sferele ascunse ale conștiinței umane”, mitul dispunând de o „identitate spontană și concretă a ideii și imaginii” (A. Losev). Referitor la acest aspect, V. Șoptoreanu remarcă, în studiul citat mai sus: „Punându-se în evidență laturile fundamentale ale gândirii mitice care au dus cândva la mitologizarea realității, s-a ajuns la concluzia privind posibilitatea creării de «mituri moderne», în genere, și de «mituri literare», în speță¹. Mitul modern în *O zi...* îl constituie tocmai tema contactului cu extraterestrii. După cum afirmă autorul studiului menționat, „în literatura fantastică modernă e suficient ca autorul să spună că acțiunea se va desfășura pe o planetă îndepărtată, pentru ca cititorul să creadă în orice miracol ce i se înfățișează, fără a cere vreo motivație. Cititorul de science-fiction devine, astfel, un fel de analog al «subiectului mitic» losevian: povestirea despre extraterestrii proveniți din supercivilizații, înzestrați cu calități inaccesibile omului, n-are cum să i se pară cititorului respectiv incredibilă, pentru că, în acest caz (ca și în cel al basmului fantastic), este vorba de un model guvernat de propriile lui legi”².

Un alt aspect important ce se observă în acest roman este creșterea ponderii filonului publicistic, marcat de interesul deosebit față de problemele actuale ale omenirii, autorul trăgând reale semnale de alarmă, căci opera sa reflectă un caracter educativ. Îmbinarea componentei obiective, informative, cu cea subiectivă, afectivă, în acest roman, ca, de altfel, și caracterul eterogen reliefează apartenența lui la stilul publicistic.

Perspectiva temporală în acest roman pare dictată de undeva de sus, din spațiul aerian sau cosmic, unde timpul capătă alte valențe. Din avionul care zboară deasupra oceanului, Robert Bork visează că înoată laolaltă cu balenele, el însuși fiind o balenă, așa cum bătrânul Organ, din *Ogarul cenușiu de la malul mării*, visează că se contopește cu Femeia-pește pentru a se deda sentimentului libertății absolute, sentiment căutat și de Băiatul din *Vaporul alb*, care visează la rândul lui la identificarea cu peștele care îl poate conduce la tatăl său. Putem vorbi, referindu-ne la aceste opere, de o contopire a dimensiunii spațiale cu cea temporală, de o renunțare la timpul real pentru o integrare în spațiul necuprinzător, într-un timp ireal, străin de percepția umană obișnuită. Desprinderea de sol permite trăirea unui anumit sentiment de libertate, posibilitatea de a vedea

¹ *Idem*, p. 178.

² *Ibidem*, p. 186.

adevărul dintr-o perspectivă nouă, detașată. Ieșirea din spațiul terestru presupune totodată o ieșire din timpul fizic, trepidant, specific desfășurării vieții pe pământ, zborul oferă ocazia reflecției și nevoii de acțiune în sensul aducerii unei schimbări. Filofei se îndepărtează de Pământ și se retrage în spațiul cosmic, ce îi oferă siguranța acțiunilor sale, departe de zbuciumul vieții terestre, care ar fi împiedicat obținerea rezultatelor cercetării sale. Ieșirea în afara spațiului și timpului terestru vine în ajutorul revelării și exprimării adevărului. Nava cosmică a lui Filofei capătă valențele păsării ce zboară în înaltul cerului, fotografiind adevărul care pare evident în momentul desprinderii de spațiul teluric. Sentimentul detașării de viața terestră nu este o noutate în opera aitmatoviană, ideea fiind abordată, la același nivel, al fantasticului, în romanul *O zi mai lungă decât veacul*, în episodul revelației celor doi cosmonauți care aleg să nu mai revină pe Pământ, pentru a trăi într-un spațiu cosmic, mult mai promițător din punct de vedere al evoluției și al relațiilor umane, decât tumultuoasa Planetă Pământ, amenințată de sindromul autodistrugerii umane.

În debutul romanului se face referire la timpuri imemorabile, la momentul *ab origine* al lumii: „Și de această dată la început a fost Cuvântul. Ca și atunci. Ca în acel nemuritor Subiect”¹. Trebuie subliniat faptul că, deși proza aitmatoviană a cunoscut modificări de-a lungul timpului, vocea auctorială rămâne auzită. Astfel, nu se poate vorbi nici în acest roman de o „moarte” a autorului. Prezența acestuia se face simțită încă de la începutul romanului, prin aceeași perspectivă de ansamblu, conclusivă, care stârnește curiozitatea cititorului de a înainta în lectură. Autorul pare să prezinte evenimentele din perspectiva prezentului, întorcându-se cu mult în trecut, la fel ca și personajele nevăzute, care consemnează „întâmplarea” în „jurnalele” lor: „Totuși, mulți dintre cei cărora le-a fost dat să se confrunte cu întâmplarea neașteptată, nicicum nu au presupus că odată cu timpul aveau să descrie care mai de care în memorii tocmai această istorie ca cel mai zguduitor eveniment din viața lor. Pe deasupra, toți martorii oculari au fost sortiți să-și înceapă amintirile cu fraza larg răspândită: «Evenimentele de necrezut ale acelei zile se desfășurau ca într-un roman polițist»”².

Ponderea acordată viitorului în acest roman nu este una neglijabilă. Avem în vedere, în primul rând, profesia aleasă de autor pentru personajul său, Robert Bork, aceea de viitorolog, care denotă interesul față de această categorie, fără de care soarta nu este posibilă, așa cum se precizează și în roman: „Soarta, fără imaginea viitorului, este zadarnică”³. Preocuparea de bază a lui Robert Bork este de a prognoza, de a prevedea cursul istoriei, aspirând la crearea „cântecului cântecelor” al său, despre necesitatea conștientizării de către omul contemporan a problemelor societății, despre datoria acestuia de a întrezări traseul dezvoltării ulterioare a omenirii. Alături de alți gânditori ai lumii, Robert Bork participă la simpozioanele internaționale ce au ca temă soarta umanității, viitorologia ca știință. În calitatea ocupată, i se propune a-și exprima opinia

¹ Cinghiz Aitmatov, *Тавро Кассандры*, Moscova, 2003, p. 600.

² *Idem*.

³ *Ibidem*, p. 603.

cu privire la acel eveniment „zguduitor” din soarta umanității, despre care Aitmatov ne previne încă de la primele rânduri ale romanului.

Viitorul în romanul avut în discuție nu este tocmai unul utopic. Cercetătorul Robert Bork așteaptă cu nerăbdare reacțiile articolului apărut în „Tribuna” cu privire la descoperirea de către monahul Filofei a metodei de controlare a nașterilor pe pământ. Dintr-o lume a viitorului, din cosmos, monahul poate controla viitorul vieții pe pământ cu ajutorul unor raze trimise fătului în vederea depistării petei albe (*tavro kassandrî*), care indică refuzul acestuia de a veni pe lume, un semn de protest împotriva consimțirii la manifestarea ulterioară a răului. Ideea necesității deținerii de control asupra viitorului umanității reprezintă un semnal de alarmă la adresa direcției dezastruoase spre care se îndreaptă omenirea, aflată în descompunere spirituală dar și fizică prin numărul tot mai mare de catastrofe și calamități naturale, războaie, conflicte la orice nivel, aducătoare de victime.

Tocmai acesta este și mesajul transmis de Aitmatov prin romanul de față. Încercările anterioare ale eroilor aitmatovieni de a supraviețui tuturor transformărilor negative cu impact irevocabil asupra mediului și sufletului omenesc, prin întoarcerea către un trecut mitic, ideal, cu rol exemplar, eșuează de cele mai multe ori sau asigură într-o oarecare măsură menținerea pe linia de plutire, în raport cu vicistitudinile sorții și destinul căruia nu i se pot împotrivi. De aceea în romanul *Stigmatul Casandrei*, Aitmatov propune, prin intermediul personajului controversat în lumea sa, ruperea răului din rădăcină, ca un gest de responsabilitate pentru viitor: încă din faza embrionară, fătul transmite semnale pozitive sau negative în ceea ce privește viitorul și evoluția sa pe pământ, acordându-i acestuia posibilitatea de a crea o lume mai bună, lipsită de probleme, prin propria renunțare la viață. Situația deplorabilă a prezentului, văzut ca un paradis pierdut, afectat, de exemplu de dramele din Afganistan, la care se face referire în roman, îndeamnă în mod imperios la ridicarea unor întrebări cu privire la viitor, la direcția spre care se îndreaptă acesta:

Poate că nu este doar o pacoste, dar și o nouă încercare a sufletului, trimisă de sus, pentru prevederea drumului viitor al omenirii. Dar încotro ne îndreptăm mergând pe acest drum necunoscut? Ce ne așteaptă în viitor? Unde să ne ascundem de glasurile casandro-embriionilor, care vorbesc în noi despre noi? [...] Vom trăi oare în afara adevărului?¹

Supremația asupra viitorului poate fi atinsă, la nivel utopic sau antiutopic, depinde de perspectivă, prin controlul din clipa prezentului, capabil să prevadă și să evite posibile drame sociale la nivel planetar cum ar fi cele produse de Hitler sau Stalin, rămase în istoria umanității ca antimodele de guvernare și raportare la societate.

Un alt personaj din roman, ale cărui acțiuni sunt îndreptate către viitor, este Oliver Ordok, politolog și candidat la președinția Statelor Unite ale Americii, care

¹ *Ibidem*, p. 613.

încearcă să prezinte electoratului său un program strategic al viitorului american, pe fundalul crizei actuale din lume. Întrevăzând importanța capitală a unei eventuale decizii sau pronunțări cu privire la scandalul stârnit din cosmos, Oliver Ordok se adresează unui specialist, viitorologului Robert Bork, pe care îl va trăda, pentru a se salva pe sine. Supunându-se opiniei majorității, Oliver Ordok se simte nevoit să îl denigreze pe viitorolog și să îi respingă teoria, pentru a câștiga simpatia și voturile publicului. Pentru el, realul pericol nu îl reprezintă cel declanșat de monahul Filofei, ci pierderea încrederii electoratului. Deși susține că problema ridicată privește pe toți și pe fiecare în parte, soluționarea ei într-un mod pozitiv nu reprezintă pentru el o prioritate, el fiind mai degrabă îngrijorat pentru viitorul personal, decât pentru cel al poporului american, pe care își dorește să îl conducă. Aitmatov adaugă acest personaj la categoria personajelor negative, pentru care interesul personal primează înaintea restului lumii, scriitorul evidențiind câteva dintre tendințele omului contemporan – egocentrismul și dorința de putere, de dominație, obținută cu orice preț, chiar și cu prețul trădării prietenilor și „osândirii” lor la moarte. În viziunea candidatului la președinție, filosofia lui Filofei lipsește omenirea de viitor.

Distrugerea prezentului casandro-embrionilor ce transmit semnale negative este motivată de monahul Filofei prin tinderea spre un viitor perfect, al cărui succes se cere garantat dinainte de venirea omului pe lume. Recurgerea la anularea dreptului la viață provine din lipsa de încredere a lui Filofei în capacitatea de îndreptare a trecutului omului. Abandonat la orfelinat de mama sa după naștere, Andrei Krâlțov, care ulterior își ia numele de „monahul Filofei”, trăiește cu intensitate o dramă asemănătoare cu cea a multor altor copii, dar cu care el nu se poate împăca. Nevoia de răzbunare, ambiția ca un orfan să ajungă celebru prin descoperirile sale științifice îl conduc spre crearea de vieți în laborator, apoi spre propunerea adresată umanității, de a aduce pe lume doar copii care „vor” să se nască și să trăiască în armonie pe acest pământ. Prin aparatul special produs pentru depistarea casandro-embrionilor, Filofei are posibilitatea de a restabili calitatea pozitivă sau negativă a genei din care provine fătul: „Despre aceasta va da de știre tot ceea ce de ani, de veacuri a fost acumulat, însumat în gene, ca în memoria unui calculator”¹. Monahul Filofei se vrea un apărător ardent al viitorului ideal, de dragul căruia distruge prezentul improbabil. Prin asigurarea unui viitor optim este pregătit drumul spre veșnicie, în care omul trebuie să fie pregătit să intre, cu calitățile dobândite încă de la naștere: „Nu, nu este ceva de moment. Este vorba de veșnicie. Veșnicia este veșnică prin natura ei, iar omului i-a fost dat să izbutească, să prelungească creditul pentru veșnicie din generație în generație printr-un unic mijloc – autodesăvârșirea morală”². Dacă pentru Filofei autodesăvârșirea este calea spre veșnicie, alta este viziunea viitorologului, care consideră că la baza veșniciei se află cuvântul, care deține puterea supremă. „Se poate crea prin cuvânt. Da, da. De aceea ne-a și fost dat cuvântul

¹ *Idem*, p. 615.

² *Ibidem*, p. 622.

de sus. Tot ceea ce se petrece în noi și cu noi este dirijat prin cuvânt. [...] Spun mai mult decât atât, cuvântul este potențialul veșniciei conținut în noi. Noi murim, dar cuvântul rămâne. Și de aceea el este Dumnezeu”¹, afirmă viitorologul într-un dialog cu soția. Ideea dobândirii amintirii după moarte prin intermediul cuvântului nu este nouă în opera aitmatoviană, pentru aceeași treaptă a veșniciei se luptă și Abutalip Kuttibaev din romanul *O zi...*, riscându-și propria viață. Raportând darul omului de a vorbi, de a se folosi de cuvânt, la imposibilitatea balenelor de a grăi, de a-și explica decizia de sinucidere în masă, Robert Bork se întreabă dacă omul este conștient de darul ce i-a fost încredințat, dacă știe să îl prețuiască: „Ne gândim oare la aceea că nouă ne-a fost încredințată rațiunea universală, substratul, mai precis ipostaza veșniciei?”² Uciderea lui Robert Bork coincide, așa cum mărturisește Filofei în cadrul unei transmisiuni intergalactice ce se adresează întregii omeniri, cu renunțarea la veșnicie: „atunci când l-am ucis pe Robert Bork, am ucis odată cu el o parte din veșnicia noastră”³. Filofei consideră că veșnicia se află în cunoaștere, iar atunci când ne sustragem cunoașterii, în detrimentul adevărului, ne sustragem tocmai acelei veșnicii atât de mult dorite.

Prezentul degradat are impact și asupra lumii animale, omul fiind cel care contribuie la distrugerea ei în masă. Și de această dată Aitmatov ne surprinde prin măiestria cu care înfățișează lumea non-umană, căreia îi atribuie afinități antropomorfe. Dotate cu o sensibilitate deosebită, balenele sunt zugrăvite asemenea unor radare vechi în largul oceanelor, captatoare de semnale din cosmos, dar mai ales receptori vii ai neleguirilor, dezechilibrelor și răutăților umane, fenomene ce converg spre declanșarea unui dezechilibru în lumea balenelor, determinate astfel să comită actul sinuciderii în masă. În semn de protest față de denaturarea ființei umane care distruge mediul înconjurător și care refuză progresul științific, Filofei se sinucide odată cu balenele care se îndreaptă, încă de la începutul acțiunii, spre mal, ca și cum ar fi prevăzut reacția omenirii la propunerea venită din cosmos. Și pentru că Robert Bork are un simț înnăscut al prevederii, presimte încă de la zborul său cu avionul pe deasupra oceanului că ceea ce se va întâmpla cu balenele se va întâmpla și cu el. Semnalul pericolului iminent este simțit în planul lumii negrăitoare de către bufnița ce își are cuibul pe turnul Spasski de la Kremlin: „Bufniței i se păru că aude din marea depărtare, de undeva din altă margine de lume, cum în oceanul nopții înoată balenele, cum se mișcă ele în grup, desplicând cu corpurile muntoase valurile ce se apropiau”⁴. Bufnița este înzestrată de Aitmatov cu capacitatea de a „auzi” înotul balenelor și de a simți o neliniște în momentul declanșării furtunii pe mare după uciderea lui Robert Bork.

Finalul romanului amintește în mod vădit de eșecul înregistrat de cosmonauții de pe stația orbitală „Mir” de a convinge oamenii de pe Pământ de avantajele conviețuirii cu umanoizii de pe planeta Liman Împădurit. Este poate vorba de aceeași

¹ *Idem*, p. 634.

² *Ibidem*, p. 635.

³ *Ibidem*, p. 741.

⁴ *Ibidem*, p. 656.

operațiune „Obruci”, pe care, de această dată, o declanșează însuși Filofei, prin gestul suicidal. Ca dovadă a îngrijorării unui cerc larg de oameni de cultură, de pretutindeni, în ceea ce privește viitorul, amintim aici afirmația lui E. Cioran, conform căreia, în momentul în care omul atinge miezul cunoașterii, nu mai vrea să trăiască, deoarece, „într-un univers *explicat*, nimic nu va mai avea sens, în afară de nebunie”¹. Barierele spațiale ce depășesc cadrul terestru nu sunt acceptate și nici posibilitatea de transformare a istoriei, de scriere a timpului viitor din prezent. Ideea de destin, fie el și implacabil, nu poate fi substituită de luarea asupra sinelui a unui drept ce aparține în totalitate providenței. Concluzia este trasată spre finalul romanului în felul următor: „Da, ai fost ferm convins că omul de știință nu poartă răspunderea pentru rezultatele cercetărilor sale, la fel cum natura nu poartă niciun fel de răspundere în fața omului”². Filofei pare azvârlit de cunoaștere în timpul cosmic, în afara paradisului, în care i se înfăptuiește destinul. Descoperirile științifice contrariante pentru cei al căror curs al vieții se consumă în plan teluric nu reușesc să substituie absența mamei și sentimentele de frustrare simțite în copilărie, perioadă ce ar trebui considerată ca paradisiacă, de aceea își construiește propriul eden, care aduce mai degrabă a infern prin implicația conținută de scopul și direcția revelațiilor sale științifice. Goana oarbă spre un viitor controlat își găsește argumentarea în neajunsurile emoționale din copilărie. Ceea ce se întâmplă cu Filofei este poate rezultatul unei căderi în timp, al neîmpăcării cu trecutul, nu doar cu trecutul personal, ci cu cel al întregii umanități, condamnată a-și trăi destinul pe pământ. Relevantă este concluzia lui Emil Cioran cu privire la atitudinea omului față de păcatul originar și repercusiunile acestuia:

Pentru că nu am fost la înălțime la începuturi, acum alergăm, gonim spre viitor. Lăcomia și frenezia noastră nu vine oare din remușcarea de a fi trecut pe lângă adevărata inocență, a cărei amintire nu ne dă pace? În ciuda grabei noastre și a felului cum ne luăm la întrecere cu timpul, nu ne putem înăbuși chemările țâșnite din adâncurile memoriei, ce poartă pecetea imaginii paradisului...³

Tocmai amintirea lipsei afecțiunii materne din copilăria sa îl determină pe monahul cosmic să dorească evitarea trăirii de către generațiile viitoare a unei senzații asemănătoare. Pentru că el a mușcat din mărul din copacul cunoașterii prin venirea pe lume și aflarea suferinței umane, el preferă să elimine din viitor destine similare.

Ideea întrevederii finalului istoriei relatate de Aitmatov este sugerată pe întreg parcursul romanului prin diferite mijloace: folosirea punctelor de suspensie, a întrebărilor retorice, dar și prin presimțirile eroilor, care se tem, așa cum se întâmplă în cazul monahului cosmic. Teama de viitor, dar și de reiterare a greșelilor trecutului este presărată de-a lungul firului epic al romanului: „Ideile lui Filofei vor fi mai degrabă

¹ Emil Cioran, *Căderea în timp*, Humanitas, București, 2003, p. 163.

² Aitmatov, *Тавро Кассандры*, p. 762-763.

³ Cioran, *op.cit.*, p. 25.

supuse unei obstrucțiuni puternice, vor fi luate în derâdere, ponegrite și blestemate, așa cum se întâmpla întotdeauna în epocile trecute, în timpul marilor sau micilor treceri la noi zei, la noi adevăruri salvatoare, la noi orizonturi utopice de orânduire ideală a vieții. Așa a fost mereu. Dar oare istoria nu se va repeta din nou orbește și de această dată?”¹. La această întrebare răspunde, prevăzând parcă un final tragic și temându-se pentru soțul ei, Jessie, care trăiește cu sentimentul repetiției aceluiași final nefericit atunci când vine vorba de încercarea de a înfăptui ceva utopic, așa cum a demonstrat-o, nu o dată, istoria veacurilor: „Mă gândeam, Robert, că ceea ce astăzi ți s-a întâmplat ție, dar și lui Filofei, deși el se află acolo, în cosmos, face parte din rândul tragediilor idealismului. Mi-am amintit de îndrăgitul tău Socrate. Ca și atunci, și după aceea, și în multe veacuri ce au urmat, utopiei idealiste i se împotrivesc mulțimea”². Cu toate acestea, Filofei, înainte de momentul sinuciderii vorbește despre posibilitatea repetării în viitor a fenomenului descoperit de el, ale cărui taine le distruge, lăsând în urmă doar un jurnal despre viața sa, despre soartă, despre timp, și mai ales despre pașii care l-au condus spre marea sa revelație.

Din jurnalul lui Filofei aflăm că acesta era înzestrat încă de la naștere cu o memorie ageră, povestindu-și viața încă de la naștere, din momentul abandonării sale de către mama sa în fața unui cămin de copii. Dorința de a se afla în apropierea mamei, de a-i simți prezența, a fost atât de puternică, încât a reținut toate senzațiile acelei ultime apropieri materne:

Îmi amintesc acea dimineață ca prin ceață, deși, desigur nimeni nu va crede aceasta. [...] Dar țin minte scârțâitul tare al zăpezii sub picioarele mamei. Țin minte cum mergea ea repede în acea dimineață de iarnă. Țin minte cum mă strângea la piept spasmodic, tresăltând neîncetat de teamă, iar eu auzeam prin trupurile noastre cât de tare îi bătea inima. Ea respira zgomotos în timp ce mergea și tot timpul repeta ceva în grabă, îmi șoptea ceva, niște cuvinte, cât pe ce să plângă și străduindu-se să își țină lacrimile. În acel moment, când mă ducea pe brațe să mă lase la ușa unui leagăn de copii, am văzut prin crăpătura păturicii fața ei, ochii cu genele, acoperite cu un strat ușor de zăpadă, și deasupra cerul cenușiu, fulgii de zăpadă căzând. Zăpada răscolea. Și probabil, ea îmi șoptea: «Iar tu să plângi, să plângi tare, să te audă mai repede!»³

Într-adevăr, așa cum afirmă și personajul, e greu de crezut că un nou-născut poate deține o astfel de memorie, chiar dacă în confesiunea sa, Filofei folosește termeni care denotă îndoiala: „ca prin ceață”, „probabil”.

Am putea spune că imaginația în cadrul procesului de rememorare joacă un rol important în această mărturisire de suflet, retrospectiva realizându-se din perspectiva omului matur, care știe ce s-a întâmplat cu el de la alții și care poate a asistat el însuși la

¹ Aitmatov, *Тавро Кассандры*, p. 650.

² *Idem*, p. 687.

³ *Ibidem*, p. 753-754.

căminul de copii la multe astfel de cazuri. Filofei se descrie în primele zile de viață ca având toate simțurile acutizate, percepând cu intensitate, mai mult senzorial, tot ce se întâmplă în jurul său. Filofei reușește, cu ajutorul unui proces logic de deducție și cu ajutorul imaginației, să relateze un moment din viață, pe care nimeni nu este capabil să îl redea ca parte a primelor „amintiri”, acestea formându-se de obicei la o vârstă mai mare și constând în general din frânturi, imagini, cuvinte, fără o conexiune logică. Or, Filofei merge mai departe cu povestirea și pretinde chiar că încerca să „înțeleagă” ce se întâmplă cu el după ce a fost lăsat pe pridvorul leagănului de copii, asemenea unui episod logic ce are la bază principiul contiguității:

Când ea m-a așezat pe pridvor, nu am înțeles imediat la ce folosea asta. Mi-era frig, eram înghețat, și am așteptat ca ea să se întoarcă și să mă ia în brațe. Dar ea stătea într-o parte, ascunzându-se după niște tufișuri din troiene, și nu se apropia. Și atunci eu am început să plâng, și apoi s-a deschis ușa, cineva s-a apropiat, m-a luat în brațe și m-a dus...¹

Nevoia de a ordona amintirile și de a nu pierde în cuprinsul relatării sale momentele esențiale, defînitorii din viață, care și-au pus amprenta asupra formării sale psihice, constituie poate cauza întregii tragedii a lui Filofei. Sentimentul frustrării trăit încă de la începutul vieții l-au motivat să lupte și să devină cunoscut prin știință, care i-a servit drept refugiu, mijloc de evadare și totodată de propulsare pe o treaptă a societății în care se iau măsuri importante, menite să decidă la un moment dat soarta oamenilor și chiar să acționeze cum nu a mai acționat nimeni niciodată: „Am slujit științei, iar știința mi-a slujit mie, reputației mele, ambițiilor mele, poziției mele, conformismului meu...”²

Pentru ca trecutul asemenea celui trăit de el să nu se repete, Andrei Krîlțov se ocupă cu producerea „fetușilor-x”, oameni născuți artificial, de femei anonime, proveniți din părinți anonimi, care pentru era comunistă reprezintă un nou tip uman, imaginea viitorului, figura centrală în procesul istoric, un instrument al comunismului ce se vrea răspândit în lumea întreagă, promițător pentru lumea politică. „Fetusul-x” pare a fi o reiterare a figurii mankurtului, ambele ființe reprezentând „unelte docile” în mâna stăpânului, lipsite de memoria propriului trecut legat de originea lor. Însuși Filofei se consideră un fost „fetus-x”:

Căci, de fapt, și eu eram un fetus-x, chiar dacă născut natural, dar exact așa, fără origine, fără rude, intransigent, impasibil, ca să nu spun nemilos în acțiunile mele, cu faima de specialist aspru în ocupația mea, un om care nu-și irosea abilitățile și timpul pentru nimic altceva, în afara activității concentrate într-o anumită direcție³.

¹ *Ibidem*.

² *Idem*, p. 758.

³ *Idem*, p. 773.

În pofida severității cu care se descrie, Andrei are conștiința celor înfăptuite, îndoiala cu care a acceptat propunerea de a implanta embrioni în pântecul unor deținute trezindu-i raportarea la anumite raționamente încetățenite în gândirea și memoria umanității:

În suflet se furișau îndoielile: dar dacă aceasta este o conspirație împotriva fundamentelor umanității, obținute prin suferință în lungul lanț al generațiilor, al umanității, care a trăit o viață fie ea și groaznică și absurdă, dar constant, din neam în neam, tânjind după desăvârșire, nădăjduind la o minune în atingerea ideilor utopice, pornind de la aspirațiile strămoșilor, care credeau cu statornicie că dacă ei nu au avut noroc, atunci copiii, nepoții vor dobândi fericirea căutată...¹

În contrapondere cu mentalitatea încetățenită din timpurile primordiale, „fetușii-x” urmau să oprească mișcarea acelei roți istorice, să hotărască sfârșitul Paternității și Maternității, să hotărască sfârșitul la tot ce însemna continuarea experienței de generații pentru toți și pentru fiecare din lumea largă...² Deși își detestă propriul trecut și nu îl poate accepta, Andrei realizează că, de această dată, este vorba de trecutul unei umanități, trecut împotriva căruia el trebuie să lupte, pentru a-i schimba regulile firești după care acționează. Convins în cele din urmă că în viitor noțiunile de „mamă” și „tată” vor ieși din uz, iar viața se va produce artificial, doar în incubatoare, Andrei acceptă punerea în practică a planurilor de viitor la adresa umanității. „Trezirea la realitate” se produce cu ajutorul Runei, o deținută care refuză plăsmuirea artificială de copii, riscându-și viața și pierzând-o. Prin intermediul acesteia, Andrei își testează fărâma de Bine pe care o mai are, având convingerea că Runa i-a fost trimisă de providență pentru a-l salva pe el.

Complexul copilului abandonat, neîmpăcarea cu amintirile, cu trecutul său trist, îl determină pe Andrei Krilțov să trăiască cu impresia că nu are loc pe pământ, și să își continue cercetările în cosmos, unde se va autointitula monahul Filofei. Cu toate acestea, el nu se poate sustrage memoriei sale, trecutului său, care există în continuare în ființa și conștiința sa, așa cum el însuși mărturisește în finalul confesiunii sale scrise: „Trecutul meu nu-mi dă pace, mă urmărește”³. Mai mult decât atât, Filfoei ajunge să se căiască și să fie conștient de efectele pe termen lung ale experimentelor sale în societate. Pentru prima dată în viață, abia în ultimul ceas, monahul cosmic pare preocupat de viitorul „fetușilor-x” creați de el, mai precis de viitorul societății, în care își găsesc locul aceste creaturi artificiale: „Aș putea spune că niciodată nu am luat asupra mea răspunderea pentru viitorul lor, ci doar am rezolvat problemele științifice ale nașterii lor”⁴. Filofei se teme ca, odată ajunși la vârsta maturității, „fetușii-x” să nu ajungă să

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem*, p. 792.

⁴ *Ibidem*, p. 793.

aibă aceeași reacție negativă referitoare la originea lor, reacție ce ar putea pune în pericol umanitatea, așa cum era pe cale să o facă el: „Oare cu vremea nu li se va trezi fetușilor-x dorința irezistibilă de a se răzbuna pe omenire, de a termina cu întreaga lume...?!”¹ Filofei realizează totodată monstruoșitatea faptei sale și, nu în ultimul rând, lașitatea sa, de a fi departe, în cosmos, în timp ce „fetușii-x” trăiesc pe pământ.

Ca o constantă a operei aitmatoviene, raportul dintre bine și rău, asociat cu raportul dintre trecut și prezent, revine în romanul *Stigmatul Casandrei*, fiind lesne de remarcat că autorul își împarte, și de această dată, personajele în personaje pozitive și negative. Noțiunile de bine și de rău, aflate la antipodi, sunt totuși complementare, deoarece în lipsa uneia cealaltă nu ar putea fi definită.

Viitorologul Robert Bork vorbește despre pericolul ignorării relației dintre bine și rău și mai ales a forței răului, noțiuni ce nu ar trebui să dispară din conștiința și memoria oamenilor, căci

Problema este că ne gândim prea puțin la raportul dintre bine și rău, unindu-le în aceeași legătură, ne gândim prea puțin la aceea că răul reprezintă forța predominantă, că răul distruge, ucide în noi în mod neîncetat menirea noastră originară, distruge resursele noastre universale, nu-i permite rațiunii să ridice capul pentru a descoperi alte mijloace de existență, când omul ar putea deveni, din punct de vedere calitativ, diferit de cum este acum².

Viitorologul este de părere că „responsabilitatea omenirii în fața posterității astăzi capătă un alt caracter, probabil aceasta este noua spirală a evoluției”³. Însă ceea ce va constata el ulterior acestei afirmații va fi reacția opusă a omenirii, care nu este pregătită să accepte această treaptă a evoluției propusă de Filofei, tradițiile spirituale moștenite de la generațiile anterioare primând în fața unui viitor improbabil, al cărui cult are o mult mai restrânsă răspândire și nu asigură garanții. Delimitând net trecutul împovărat de viitorul promițător, Robert Bork asistă la sosirea umanității la răscruce de drumuri, ea fiind nevoită să aleagă direcția de urmat de acum înainte: „S-a iscat o dilemă: ori vom trăi ca înainte, în atmosfera autoamăgirii generale, așa cum am trăit mereu, ori vom ști, pătrunzând sensul cauzelor creșterii numărului de casandro-embrioni, să prevenim inevitabila prăbușire apocaliptică. Iată ce alegere se află în fața umanității”⁴.

În scrisoarea adresată Papei de la Roma, monahul Filofei vorbește tocmai despre sămânța răului imposibil de înlăturat, care dăinuie în timp, reeditându-se și insinuându-se sub diferite aspecte în viața omului: „Sângele și puterea – iată acel humus din care semințele răului răsar veșnic... Răul este înlocuit de rău, lăsând semințele pentru

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, p. 663.

³ *Ibidem*, p. 664.

⁴ *Ibidem*, p. 714.

următorul rău...”¹ Răul apare, așadar, oriunde și oricând, trăgându-și seva dintr-un izvor inepuizabil ce se hrănește cu propria ființă, deci tot cu rău. În acest context, personajul retras în cosmos contestă necesitatea întoarcerii în trecut, acolo unde nu pot fi identificate modele de viață, acolo unde manifestarea răului a lăsat urme adânci care încă se resimt în prezent: „Așa că merită să mergem în hățișul trecutului cu făclia, luminând chipurile morților, când în memoria multora încă mai este vie epoca, în stare să ne spună multe în acest sens, – epoca lui Stalinhitler sau, invers, a lui Hitlerstalin?”² Rănilor adânci provocate de aceste două figuri istorice în rândul omenirii sunt greu de acceptat de Filofei și poate tocmai dorința de a nu se repeta vreodată momente similare cu cele pricinuite de aceștia, îl conduc spre soluția învingerii răului: aceea de a nu-l crea, de a-i nu da posibilitatea de a se dezvolta și de a se manifesta în și prin omul viitorului predispus și capabil de atrocități de genul celor comise de cele două nume rămase în memoria lumii ca un gust amar.

Ideea graniței imperceptibile uneori între vis și realitate este reluată în acest roman, ea fiind prezentă și în scrierile anterioare ale autorului, de exemplu, în nuvela *Ogarul cenușiu de la malul mării*. În romanul *Stigmatul Casandrei*, visul, ca mijloc de amintire și de corelare cu viața reală apare la Robert Bork, care, stând pe balcon, privește luna, aceasta declanșându-i amintirea despre visul cu Luna, la care vroia să ajungă un coleg de-al său de la catedră. Robert realizează că visul acesta nu a fost întâmplător, date fiind discuțiile aprinse în jurul temei cosmosului și a controlului venit de acolo prin monahul Filofei.

Apare încă o dată ideea că „toți suntem în aceeași luntre” și că destinul fiecăruia poate influența destinul unei națiuni, al unei zone geografice și de ce nu, a întregii omeniri. Fiecare este responsabil pentru felul în care alege să își trăiască propria viață, însă fiecare trebuie să nu uite că aceasta se răsfrânge asupra celor din jur. Esența gândirii „planetare” la care face referire Aitmatov constă în aceea ca

fiecare om să se gândească la celălalt și la oamenii altor țări ca la sine însuși, să îl tulbure și să îl bucure durerea și fericirea, necazurile și sărbătorile altora, să îl preocupe neîncetat problemele: cum să trăiască în această lume, ce să facă pentru a transforma această lume într-un loc mai bun? Și să conjuge aceste intenții ale sale cu dorințele celorlalți oameni, să îi atragă în fapta nobilă a construirii unei lumi noi³.

„Totul îi privește pe toți” – este de părere scriitorul kirghiz: „Când omul depășește sfera Pământului, se consideră că nu doar el, ca individ, a pășit în Cosmos, ci întreaga umanitate împreună cu el”⁴. Finalul tragic din *O zi mai lungă decât veacul*, soldat cu moartea cosmonauților, susținătorii conviețuirii cu alte civilizații extraterestre,

¹ *Idem*, p. 616.

² *Idem*, p. 617.

³ *Apud* Saidi Umirov, *Писатель планетарного мышления*, în *Ковчег...*, p. 332.

⁴ C. Aitmatov, *Всё касается всех*, în „Voprosi literaturi”, 1980, nr. 12, p. 13.

vine în asentimentul convingerii exprimate de Aitmatov în cadrul primului forum de la Issâk-Kul, având ca scop analizarea situației culturii din lumea întreagă, dar și a problemelor cu care se confruntă umanitatea, în general:

Nu există un al doilea glob pământesc, unde o parte din populația Pământului s-ar putea refugia de conflicte și opresiuni. Așa ceva nu a fost dat. A învăța să trăim comunicând pe o planetă mică – aceasta este singura alternativă a omenirii în ziua de astăzi și în toate timpurile viitoare¹.

Acest precept, de a învăța să trăim cu binele și răul laolaltă, pe aceeași planetă, se desprinde și din romanul *Stigmatul Casandrei*.

¹ С. Айтматов, *Как человеку жить на свете? (Выступление на открытии Иссык-Кульского форума, октябрь 1986 г.)*, în *Ковчег...*, p. 585.